

## ՊԱՏՄԱԿԱՆ

### ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ԳՐՈՒԱԾ 1683ԻՆ

(Շարունակելով ձեռագրիս պարունակութեան ծանօթագրութիւնը էջ 70-էն)

«Վասն գերեզմանաց Սրբոյ  
Կոզմայի եւ Դամիանոսի»

«Նախ եւ յառաջ ի կողմն յարեւմտեան սրբոյ քաղաքիս Երուսաղէմայ գտանի փոքրիկ աւերակ եկեղեցի մի, մերձ պարսպին յանուն սրբոյն Դէորդայ, որ ասի՝ անդ լեալ գերեզմանք անարժաթ բժշկացն կողմայի եւ Դամիանոսի, եւ է ի ձեռս Յունաց ազգին»

«Վասն Խաչալանցի»

«Ի քաղաքէն դէպ ի յարեւմտեան կողմն Բ՝ մղոն եւ կէս ընթացեալ գտանես զվանս սրբոյ Խաչին որ պատմի թէ, յորժամ Հերակլիոս Թագաւորն ազատեաց ըզկենաց փայտն ի գերութենէ Պարսից եւ երբ ի սուրբ Երուսաղէմ անդ իջեալն ցաւ հանդերձ սուրբ Խաչին, եւ ի գիշերին ետես կամար լուսոյ ծագեալ ի վերայ սուրբ խաչին, վասն որոյ հրամայեաց անտանօր զեկեղեցիս զայս կառուցանել յանուն սրբոյ Խաչին, որ է այժմ մեծ վանք խցերօք եւ զարպատիւք զորդարեալ եւ եկեղեցին զմբէթաւոր, ի վերայ չորից սեանց հաստատեալ եւ բովանդակն պատկերօք նկարեալ։ Եւ է երկայնութիւն եկեղեցոյն 22 (26) ոտ, եւ լայնութիւն 12 (26) ոտ։ Եւ ի ներքոյ բնմին գոյ փոս մի, որ յոյնքն ասեն թէ՝ աստ սքանչելիօք ծառ իմն էր տնկեալ, որ եւ ի նմանէ հատին զխաչափայտն Բրիստոսի, եւ այժմ ի ձեռս Յունաց ազգին է։ Թէպէտ յառաջագոյն Վրաց ազգին եղեալ է։»

«Վասն Վանաց Թովմանու Մեղեան»

«Ի սբ. Խաչալանքէն հեռի դէպի յարեւմուտս մէկ ժամու ճանապարհ գոյ գիւղ մի, յորում վանքն ծննդեան Յովհաննու Մկրտչին, որ է յոյժ գեղեցիկ, եւ եկեղեցին կարի ցանկալի, զմպէթաշէն ի վերայ չորից սեանց կառուցեալ, եւ յա-

տակն երանգ երանգ քարիւ նկարեալ։ Եւ աւագ խորանին յաջ կողմն գոյ խորագոյն տեղ իմն, ուստի իջանէ աստիճանաւ, եւ է տեղիք ծննդեան սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին, վասն որոյ սպիտակափայլ մարմարենայ պատկերօք, եւ այլ զանազան երանգօք զարդարեալ եւ շրջաբոլորն 2 (6) կանթեղս մշտավառ պահելով պատուի եւ մեծարի երկրպագութեամբ հանդերձ տեղին այն։ Եւ է ի ձեռս Յունական ազգին», (Ասկէ վերջ յերկուս Սբ. Յովհաննէս Մկրտչի. ասացեալ ի Սբ. վարդապետէ։) հինգ տուն, որմէ վերջ, «Աղօթք առ Յովհաննու Մկրտչին Բրիստոսի» մինչեւ էջ 72-ի տակ։ 73-ա. —)

«Վասն պատում վիմին»

«Ի Յովհաննու վանացն Լեւալ սակաւ ինչ ընթացեալ դէպի հարաւ գտանի աղբիւր մի յորդառատ, եւ բարեհամ զոր Արապներն կոչեն զանուն ջրոյն՝ Ային Բէրիմ, որ Թարգմանի՝ Այն Պատուական։ Եւ յայտմ աղբերէս իբր կէս մղոն հեռի դէպի յարեւմուտս, գտանի աւերեալ վանք մի, որ ասի թէ սա է տուն Զաքարիա մարգարէին, հօրն Յովհաննու Մկրտչին։ Աստ հանդիպեցաւ ամենասրբունի կոյսն, եւ ետ ողջոյն Եղիսաբէթի, որ մանուկն խաղաց յորովայնի նորա։ Եւ էր սո փառաւոր վանք, եւ ունէր եկեղեցի զմբէթաշէն, եւ էր ի ձեռս Հայոց ազգի, որ վասն առաւել չարութեան Արապներաց Բժ (200) ամաւ յառաջ, միաբանքն թողեալ են զվանքն եւ փախեալ, որ չարքն վասն անբնակ մնալոյն զրոյր վանքն աւերեալ, եւ կործանեալ են, մինչ զի այժմ միայն որմունքն երեւին, եւ ո՛չ այլ ինչ։ Եւ է՝ աստ վէմն պատուեալ, զոր մեք պատառած վէմ անուանեմք, եւ այս այն վէմն է, որ յորժամ զինուորքն Հերովդէի եկին հասին թէ Սբ. Յովհաննէս, ի աղայութեան ժամանակին սպանցին, զի Հերովդէս վասն Բսի . . . (ասկէ վերջ քանի մը Թերթ կորսուած։ էջ 74-ա սապէս կը շարունակուի) . . .

ճանապարհ հեռի գոյ յորդառատ աղբիւր մի, բարեհամ եւ ցուրտ ասի թէ, Փիլիպպոս առաքեալ զներքինին, որ պատահեցաւ ի ճանապարհին նստեալ ի կառս, եւ ընթեռնոյր զԵսայի մարգարէն, որպէս զըր-

եալ է ի դործս առաքելոց, անդ մկրտեաց, որ զկնի յափշտակելոյն յինքեան, էջ հոգին սուրբ ի վերայ ներքինոյն, ուստի լըցեալ շնորհօք հոգւոյն Աստուծոյ զոհանայր գտեառնէ, եւ փառաւորէր զամենասուրբ երրորդութիւն զհայր, եւ զորդի, եւ ըզսուրբ հոգին այժմ եւ միշտ յաւիտեանս:

Արդ՝ այսոքիկ են որք գտանին յաբեւմտեան կողմն քաղաքիս սրբոյ Երուսաղեմայ: Այժմ զարձցուք առ հարաւ կողմն, եւ տեսցուք՝ թէ անդ զի՞նչ, եւ կամ մը պիտի տեղիք գտանին:

«Վասն սրբոյ Փրկչի վանացն:»

Անախ եւ առաջ յորժամ ելանես ի Դաւթա մարգարէի դրանէն, որ մեք փրկչազուռ կոչեմք, որ է ի կողմն հարաւոյ սրբոյ քաղաքիս, խեղճն դէմ հանդիման երևի վանք մի որ է պարծանք ազգիս Հայոց, որ կոչի սուրբ Փրկիչ, եւ է յոյժ գեղեցիկ եւ բարձրաբերձ պարսպաւ, եւ ունի շքեղաշուք փոքրաշէն եկեղեցի մի, շինեալ ի գլխոհոյն Հեղինէ, եւ կառուցեալ ի վերայ փրկչական անուան տեառն մերոյ Յսի. Բսի. քանզի տէրն մեր աստ բազում չարչարանս կրելով՝ փրկեաց զմեզ ի չարչարանացն դժոխոց, զի վանքս այս ի ժամանակս Բսի. Կայափա քահանայապետի տունն էր:» (Սրբազան պատմութիւնը կը շարունակուի մինչեւ էջ 76ր տող 9: Գրութեան մէջ կը վկայուի թէ) «Եւ եւս զոյ աստ կափարիչ վէմն, զոր Յովսէփ յԱրեւմաթացին՝ Թաւաղեցոյ ի դուռն գերեզմանին Քրիստոսի: . . . Զայս վէմս զըջխոյն Հեղինէ կամեցաւ ընդ ինքեան տանել ի քաղաքն իւր, բայց Աստուած ո՛չ կամեցաւ, վասն զի յորժամ բարձցին թէ տանիցեն, մինչ ցայս տեղ եկեալ, մնաց անչարժ, եւ որքան քանցցին, ոչ կարացին շարժել, ապա իմացան թէ Աստուած ոչ կամի՝ այլ որիչ տեղ զնալ պատուական գանձիս, մուծին յեկեղեցիս, եւ եղին փոխանակ սեղանոյ, որոյ վերայ կատարի անմահ պատարագն:»

«Եւ է յաջակողմն սեղանոյն բանտատեղն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ միով փոքրիկ սեղանով, եւ մշտաժառ կանթեղիւ պաշտի, եւ մեծարի յազգէս մերմէ, լայնութիւն եւ երկայնութիւն հաւասար, 2 (6) թղաչափ է եւ երկայնութիւն եկեղեցւոյն 16 (35) ոտնաչափ է, յարեւմը-

տից յարեւելս, եւ լայնութիւն 1 (30) ոտնաչափ հիւսիսոյ առ հարաւ: Եւ վանքն ունի բազում խցերս, ուստի միաբանք բընակեալ պաշտեն զցայոյ, եւ զցերեկ զժամակարգութիւն անխափան, եւ զոյ ի մէջ գաւթի թուրունջի ծառ մի, որ ասի թէ Պետրոս անտանօր ուրացաւ: Նա եւ զոն բազումք գերեզմանք հայրապետաց սրբոյ քաղաքիս, եւ այլոց բազմաշխատ միաբանից, եւ նուիրակաց, որոց զհոգիս լուսաւորեցէ տէր աստուած ամէն:» (Կը յաջորդէ «Երգ առ Սր. Փրկչականքն. ասացեալ ի Սար վարդապետէ:» Հինգ տուն, յետոյ «Աղօթք ի սր. բանտն Քրիստոսի» Կ'աւարտի էջ 78ա.ի տակ: էջ 78բ.—)

«Վասն սրբոյ լեւիւնց Սիոնի:»

«Մերձ Սուրբ Փրկչականացն, իւր թէ կից ընդ նմա, զոյ մեծամեծ շինուածով վանք մի որ անուանեալ է սուրբ Սիոն» (Ասկէ վերջ աստուածաշնչական պատմութիւնը Ս. Սիոնի մինչեւ էջ 80ա տող 11: էջ 80ա.—)

«Վասն սուրբ Նղիայի վանացն:»

«Ի սուրբ յերուսաղեմայ մինչ ի Բեթղեհէմ, ի ծնունդն Քրիստոսի՝ է Բ ժամու ճանապարհ, բայց ի կէս ճանապարհին զոյ վանք մի յանուն սրբոյն Նղիայի մարգարէին զի ասի թէ անդ ննջէր Նղիայ մարգարէն յորժամ մերձեցաւ հրեշտակն, եւ զարթոյց ի քնոյն ասելով, արի եւ կեր, զի բազում է ի քէն, եւ անդր ճանապարհ, եւ անտի առաքեաց զնղիայ ի Քորէր լեռոն, եւ ունի զմբէթաշէն եկեղեցի մի ի վերայ 2 (6) սեանց հաստատեալ, երկայնութիւն 12 (92) ոտնաչափ, եւ լայնութիւն 5 (50) ոտնաչափ, ունի եւ խցերս գեղեցիկս, եւ էր սա յառաջագոյն ի ձեռն Վրաց ազգին, բայց այժմ է ի ձեռն Յունաց ազգին:»

«Եւ անտի սակաւ ինչ ընթացեալ, զըտանի գերեզմանն Հոսքէլի մօրն Յովսէփոյ զի ի ծնանելն զԲենիամին, անդ մեռաւ եւ թաղեցաւ ի ճանապարհին, զոր ի վերայ գերեզմանին շինեալ են այլազգիք քառանկիւնի ձեւով զմբէթաւոր մատուռ, զի անկորուստ մնացէ զյիշատակ անուան նորա:»

«Վասն տեղաց Ծննդեանց Քրիստոսի:»

«Սուրբն Բեթղեհէմ, թէպէտ յառաջագոյն խոկապէս քաղաք եղեալ է, բայց

այժմ երեւի իբր հասարակ զիւղ մի, այլ ի տեղի ծննդեանն Քրիստոսի է վանք ահեղատեսիլ եւ հրաշալի, մեծաշէն, եւ լայնադիր այնքան՝ մինչ զի Գ ազգաց այսինքն Հայոց, Յունաց, եւ Գոթականց գոյ որիչ որիչ վանք եւ բնակութիւնք ի մէջ իւրն: Ունի եւ Գ դրունս յարեւմտեան կողմն, ի մէջ միմիանց մինն արտաքոյ պարսպին, եւ մինն գաւթին, իսկ միւսն եկեղեցոյն, արտաքոյ պարսպի դուռն է յոյժ փոքրիկ. բայց կարի ամրագոյն, եւ հաստատագոյն զի յոյժ մեծամեծ քարեայ սեւօք, եւ դրամբ երկաթեայ, եւ այլ գանազան նգօք է ամրափակեցեալ:»

«Իսկ միջին դուռն, որով մտանէ ի գաւթին է մեծ եւ ընդարձակ, ի հնոց մընացեալ, փայտաշէն: Եւ ի մէջ գաւթին... (Թերթեր կորսուած ինկած ըլլալով մնացեալը կը պակսի: Էջ 82ա կը շարունակուի ներքողական, եւ այդ թերթին վրայ ալ կ'աւարտի: Էջ 82բ.—)

«Վասն մեր Հայոց ազգի վանիցն, որ ի սուրբ ծնունդն Քրիստոսի:»

«Մեր Հայոց վանքն է յարեւմտեան կողմն մեծի եկեղեցոյն, եւ է յոյժ լայն ընդարձակ ի Գրիգոր Պարոնտրէն շինեալ, եւ ունի եկեղեցի մի յոյժ քաղցրատես, քառանկիւնի ձեւով, յանուն ամէնաբարբուհւոյ Աստուածածնին, եւ ի մէջ եկեղեցոյն գոյ Գ սեղան, որոց մինն որ է Առաք խորան՝ յանուն Սր. Աստուածածնայ, եւ յաջմէ կողմին յանուն Սրբոյն Յովհաննու Կարապետի, իսկ ձախմէն յանուն Սրբոյն Ստեփանոսի, եւ ի յաւանդատանն եւս գոյ սեղան մի յանուն Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց Սուրբ Աստուածածնին, նաեւ ի ներքոյ այսմ եկեղեցոյս գոյ միւս եւ կեղեցի եւս, որ իջանէ կրկին աստիճանաւ յանուն ամէնասուրբ Երրորդուհան կառուցեալ: Ունի Գ խորան, միջինն Սուրբ Երրորդութեան անուան, իսկ յաջմէ եւ անկէ եղեալն, որոցն Զերթեայ Յակոբայ եւ Յոհաննու աւետարանչի անուան: Եւ ունի մեծամեծ լուսամուտս եւ զեղեցիկ մարմարոնեայ սիւնս, որ ասի ի պատմութեանց, թէ յառաջագոյն Զերթեամոսի Լատինացոց վարդապետի զաստուանն եղեալ է: Իկլ եւ ունի վանքն մեծամեծ խցերս օթեւան տէրունական ուխտաւորաց

եւ պարտէզս բարեկի, եւ ջրհորս քաղցրատես, եւ պատրիարքարանս վայելուչ, եւ այլ բազում միւլթարական բնակութիւնս զոր տէր Յիսուս հաստատուն պահեցէ. ամէն:»

«Վասն Գոթական վանիցն:»

«Մեծ եկեղեցոյ հիւսիսային կողմն է Գոթական ազգի վանքն որ ունի բազում խցերս, եւ վայելուչ պարտէզս, եւ եկեղեցի մի յոյժ սխրալի, յանուն սըրբուհւոյ Կատարինեայ կուսին, որ է յատակն մարմարոնեայ սալայտրկ, եւ առաստաղն սազաշէն աստիճան մի ԽԳ (23) ռոտմբ այր իմն, յորում գոն զերկամանք Յովսէփոսի, եւ Զերթեմոսի, եւ ոսկերք մանկանց կոտորելոց, որ ի Հերովդէէ: Եւ յայսմ այրէն գոյ դուռ մի՝ որ բացուի ի մէջ յամէնօրհնեալ սուրբ այրին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:»

«Վասն Յունաց վանիցն:»

«Յունաց ազգի վանքն է հարաւակողմն մեծ եկեղեցոյն, բայց է փոքրիկ, եւ ունի եկեղեցի մի յանուն սրբոյն Դէորդայ, նրսեմ եւ անձուկ, եւ խցերքն անշքեղ, նաեւ ունի Բ դրունս մինն արտաքոյ կողմանէ, եւ միւսն ի մէջ մեծ եկեղեցոյն:» (Յաջորդ երեսին վրայ կը սկսի «Եւրպ առ սուրբ Բեթլէհէմ քաղաքն Դաւթի», վեց տուն, տանց առաջին զրերը կը կազմեն ՍԱՐԳԻՍ: Կ'աւարտի էջ 85ա տող 8: Էջ 85ա.—)

«Վասն Քառասնից այրին:»

«Սակաւ ինչ հեռի ի մեծ վանից ծըննդեանն Քրիստոսի, յարեւելից կուսէ, գոյ այր մի՝ որ ասեն ոմանք, թէ անդ պահնաց սուրբ կոյսն Մարիամ, զքառասունսն յետ ծննդեանն: Եւ ոմանք, թէ յորժամ փախչէին յեզրկատոս Յովսէփ, եւ կոյսն Մարիամ, հանդերձ նորածին մանկամբն Յս. իւ. անդ թաքեան զիշեր մի բոլոր, եւ ապա անտի ելեալ ուղեւորեցան ի ճանապարհ:»

«Եւ այնմ այրէն Բ մղոն հեռի, դէպ ի յարեւելս, գոյ փոքրիկ դուռ մի ի մէջ դաշտի, եւ մերձ դուռին գտանի աւերակ եկեղեցի մի, որ է հովուաց տեղն, որ ի դիւշերի ծննդեանն Քրիստոսի՝ մինչ պահէին զհօտս իւրեանց անտանօր, իջեալ հրեշ-

տակամբ քյերկնից, աւետիս ուրախութեան մատուցանելով նոցա, երգէին, փառք ի բարձունս, եւ այլն»

«Վասն եփրասաւ»

«Ի սուրբ Բեթլէմէմէն Բ ժամու ճանապարհ գէպ ի հարաւ, գաանի Սողոմոն արքայի պարտիղի տեղն, որ չորից կողմանց փակեցեալ է լերամբ...: Եւ յայտ տեղոյս մղոնուկէս հեռի, գէպ յարեւմտոս, զոյ աղբիւր մի, որ ասի՝ աղբիւր կնքեալ, զի ի ներքոյ երկրի ընթանայ, ի մէջ կամարաշէն այրի միով, զայ յարեւմտից զընայ յարեւելս»

«Եւ յայտ աղբերէս ընթացեալ գէպ ի հիւսիս, իրր կէս ժամու ճանապարհ, պատահի վանք մի՝ յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրաւարին, եւ ունի եկեղեցի գմբէթաշէն սքանչելագործ ի հիւանդս եւ ի ցաւազնեալս, զի միշտ առնէ բժշկութիւն հիւանդաց, թէ հաւատացելոց եւ թէ անհաւատից անխտիր: Եւ է ի ձեռս Յունաց ազգին: Եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն» (Էջ 87ա.—)

«Այսոքիկ են որք գտանին ուխտատեղիք ի հարաւակողմն սրբոյն քաղաքին յերուսաղէմայ զոր Աստուծով պատմեցաք համառօտակի, վասն որոյ այսուհետեւ տեսցուք զհիւսիսային կողմի եղեալ տեղիքն»

«Վասն ագարակին Ագրիպպա ուր ննջեաց Աբիսելի»

«Հիւսիսային կողմի եղեալ տեղիքն դամէն ասացաք յառաջագոյն, ի Դամասկոսէ սկսեալ մինչ ի սուրբ քաղաքն: Զի ցամաքային ճանապարհն սրբոյ քաղաքին՝ է հիւսիսային կողմն, բայց գոյ եւս տեղի իմն՝ որ ասի ագարակ Ագրիպպա՝, որ է մերձ քաղաքիս, իբր այր իմն, ուր ննջեաց Աբիսելէք աշակերտն Երեմիա մարգարէին, ԿԸ (68) ամ» . . . (մնացեալն սրբագան պատմութիւն մինչեւ 87բ. տող 12: Էջ 87բ.—)

«Այսքան վասն շրջակայ տեղեաց սրբոյ քաղաքիս բաւականեսցի: Ուրեմն մտեալ այսուհետեւ ի յաստուածաշուրջ քաղաքն, եւ պատմեսցուք համառօտակի զտեղեացն այնոցիկ՝ որք գտանին ի մէջ պարսպին, սրբոյ քաղաքին» (Էջ 88ա տող 2):

(Շարունակելի)

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

### ՄԻԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ

ՆՈՐԱԳԻԻՏ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԵՐ

Արդ որպ. յառաջն ասացաք սրն. Ստեփաննոս կայր ի կաթողիկոստրանին եւ լուսաւորէր զամենեւեան բանիւ վրդաութե. իւրոյ. հանդիպեցաւ նմա հակաճառութի. ընդգէմ Սմբատայ երկաբնակի, որ էր քապարապետ հայոց եւ զաւանակից յունաց, զոր յետոյ, մհ. թըւին ի համանուն թռռնէ սորա յայանեցաւ աղանդն Թոնգրիկեցոց, յաւուրս Դաթի կթղկսի. Կակաղեցոյ, եւ ՚ի սոյն աւուրս բաժանեցան ՚ի հայոց ազգն Մոդ. ի ձեռն Փարսմանայ ումնն փառամով քննայի. որպ. պատմէ սրն. Ուխտանէս եպսն. Սերաստիոյ:

Արդ այս Սմբատոս ստտանայարարու՝ զիմափառ եղեալ սրբոյն Ստեփաննոսի եւ քաղում տշխատութի. հասուցեալ սրբոյն եւ ինքն անհաւանութե. մնացեալ, կամեցաւ սպանանել զսրն., զոր իմացեալ սրբոյն եւ զաղտազնաց եղեալ ի կողմանս խաղտեաց, զաղարի առ միայնաւորի միում ուղղափառի, ընթեռնով յարաժամ զգիրս ածայինս. Լուեալ զայս երկորնակն Սըմբատ Կուրապողոտ, ազգ առնէ կայսերն յունաց Լեոնի, եթէ հերձուածող ոմն Ստեփաննոս եւ հայհոյիչ թղրութե. քո, հալածեալ յինչն, է ՚ի կողմանս աշխարհիգ ձերոյ, բնակեալ առ այս անուն միայնաւորի: Ցասուցեալ կայսրն ետ ածել զնա տագնապաւ ՚ի դուռն արքունի. բայց խրատեալ զնա միայնաւորն ասել թէ մուրական եմ ես եւ անազգի, եւ ի լսելն զայս կայսերն, քաղցրացոյց ած. զմիտս նր., եւ ոչ էարկ զնա ընդ չարչարանաւք. բայց ոչ թագոյց զճրագ հաւատոյ, այլ յայանեցաւ ճամարտութի. նր. առաջի կայսերն եւ խաւսեցան վս. զաւանութե. հաւատոյ ընդ միմեանս: Իսկ ի հաւանել կայսերն, խնդրէ ի նմանէ սրն., բանալ առաջի իւր զարկեզս սրբոյն, որ եզիտ մատեանս մի ոսկետուփ, որ պատմէր զուղղափառութի. հաւատոյ, հաստատեալ յառաջին սր. հր-